

İSTANBUL'DA ULUSAL MİMARLIK ÜSLUBU KİTABE BEZEMELERİ NATIONAL ARCHITECTURAL STYLE INSCRIPTION DECORATIONS IN ISTANBUL

Fatih SARIMEŞE

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk
İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

fatihsarimese@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6450-1897

ÖZ

Geliş Tarihi:
03.07.2024

Kabul Tarihi:
18.12.2024

Yayın Tarihi:
29.12.2024

Anahtar Kelimeler
Ulusal Mimarlık
Üslubu, Kitabe,
Bezeme

Keywords
National
Architectural Style,
Inscription,
Decoration

Ulusal Mimarlık Üslubu hakkında yapılan çalışmalarda genellikle kütle mimarisi, süsleme programı ve dönem mimarları ele alınmaktadır. Bu çalışma ise, adı geçen üslupta inşa edilen ya da onarılan yapılardaki kitabelerin bezemelerine dair genel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Erken Türk İslam Devri'nden itibaren yapılarda yer alan kitabelerin, çeşitli süslemelerle zenginleştirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devri'ne ait kitabelerde genellikle çiçek, rumi ve kıvrık dal motifleriyle süslenmiş kûfî yazı ve sülüs yazı görülmektedir. Bu gelenek Anadolu'da Selçuklu ve Erken Osmanlı mimarisine ait kitabe bezemelerinde de kısmen devam etmiştir. Klasik Osmanlı Devri mimarisinde kitabe süslemeleri genellikle levhanın yanlarında ve köşelerinde klasik motiflerden oluşan kompozisyonlarla sağlanmıştır. Batılılaşma Dönemi'ne ait kitabelerin ise buldukları mimari yapının üslubunu yansıttığı göze çarpmaktadır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmaya başlayan Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilen yapılardaki kitabe süslemeleri incelendiğinde de mimari üslubun getirdiği özelliklere göre şekillendikleri gözlenmektedir. Bu durum, Ulusal Mimarlık Üslubu'nun sadece mimari kütle ve tezeyinat alanında değil ayrıca yapılarda bir detay olarak kabul edilen kitabe bezemelerinde de Selçuklu, Erken ve Klasik Osmanlı Dönemi özelliklerinin etkili olduğuna işaret etmektedir.

ABSTRACT

This study aims to make a general assessment of the decorations of the inscriptions in the buildings constructed or repaired in the National Architectural Style. This study aims to make a general evaluation of the decorations of the inscriptions in the buildings built or repaired in the mentioned style. It is known that from the Early Turkish Islamic Period onwards, attempts were made to enrich the inscriptions in the buildings with various decorations. In the inscriptions belonging to the Karakhanid, Ghaznavid, and Great Seljuk periods, Kufic script and Thuluth script are generally seen, decorated with flower, rumi, and curved branch motifs. This tradition partially continued in the inscription decorations of the Seljuk and Early Ottoman architecture in Anatolia. In the Classical Ottoman architecture, inscription decorations were generally provided with compositions consisting of classical motifs on the sides and corners of the plate. It is noticeable that the inscriptions from the Westernization Period reflect the style of the architectural structure in which they are located. The inscription decorations in the buildings built in the National Architectural Style, which became effective from the end of the 19th century, were shaped according to the characteristics of the architectural style. This situation indicates that the National Architectural Style was influenced not only by the architectural mass and decoration, but also by the Seljuk, Early and Classical Ottoman Period characteristics in the inscription decorations, which were accepted as a detail in the buildings.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1509718>

Atıf/Cite as: Sarimeşe, F. (2024). İstanbul'da ulusal mimarlık üslubu kitabe bezemeleri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(4), 2199-2225.

Giriş

Bu çalışmada; Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte İstanbul'da Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilmiş ya da onarılmış yirmi yapının kitabesinde görülen bezemeler incelenmiştir.

Tarihte kitabelerin kullanımı yazının bulunmasıyla başlamıştır. Eski dönemlerde yöneticiler topluma bildirmek istedikleri önemli olayları büyük levhalar üzerine kazdırarak şehirlerin kalabalık yerlerine koydurmuştur. Benzer şekilde birçok emir ve yasa hakkında bilgiler bu yazılı levhalar aracılığıyla insanlara bildirilmiştir. Bir kısmı günümüze kadar ulaşan yazıtlarda farklı yazı türlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar arasında muhteva bakımından antlaşmalar ve sözleşmelerin yanı sıra mezarlar ile dini yapılarda yer alan örnekler, ilgili dönem tarihi açısından modern dünyaya veri sunan belgeler niteliğindedir. Bu bağlamda, bulunan birçok eski Türk yazıtının, Türk tarihine ışık tutan belgeler oldukları bilinmektedir (Hasol, 1979: 537).

Mimari kitabeler genellikle yapının tarihini, yaptıranını ve mimarını belirtse de yapılarda çeşitli işlevlerde kitabeler bulunabilmektedir (Sözen ve Tanyeli, 2011: 254). Bu kapsamda yaygın örnekler arasında inşa ve onarım kitabeleri gibi ayet, hadis ya da özlü söz içeren kitabeler de bulunmaktadır.

Türk İslam mimarisinin erken dönemlerinden itibaren yapılara kitabeler yerleştirilmiştir. Kitabeler dönemine göre yazı stili ve süslemeleriyle farklılık göstermektedir. Erken Türk İslam mimarisinde kûfi ve sülüs yazı türüyle tuğla malzeme üzerine oyma tekniğinde yazılmış kitabeler yaygındır. Yazının estetik ve sanatsal değerini artırmak için metin boşluklarına rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel desenler yerleştirilmiştir. Literatürde bu tür yazılara tezyini ya da çiçekli kûfi yazı denilmektedir (Zennûn ve Serin, 2002: 344). Bu gelenek Anadolu'daki Erken Türk İslam mimarisindeki kitabe bezemelerinde de görülmektedir. Erken Osmanlı mimarisine ait bazı kitabe bezemelerinde de takip edilebilen bu tür örnekler, Erken Klasik ve Klasik Dönemlerden itibaren yapının mimari üslubuna göre şekillenmeye başlamıştır. Kitabelerin levha biçiminde yapılmasıyla birlikte ise süslemeler kitabenin yanlarında, köşelerinde ya da satır aralarında görülür olmuştur. Motif ve desen özellikleri incelenen kitabelerin Klasik Dönem'e ait yapılarda bulunanlarında rumi, kıvrık dal ve palmet gibi süslemeler göze çarparken Barok Üslup'ta inşa edilmiş yapıların kitabe bezemelerinde ise genellikle mimari üslubun özellikleri olarak kabul edilen C-S kıvrımlı hatlardan oluşan kompozisyonlar görülmektedir. Ampir Üslup'ta inşa edilmiş bir çeşmenin kitabesinde ışınsal düzenlemeye sahip bir elips form yerleştirilmişken oryantalist etkili bir yapının kitabesinde ise girift bitkisel kompozisyon dikkat çekmektedir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlanan Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilmiş yapılarda kütle, mimari form ve tezyinat açısından Selçuklu, Erken ve Klasik Dönem Osmanlı mimarisi etkili olmuştur. Bu etki yapıların kitabelerindeki süslemelerde de takip edilebilmektedir.

Ulusal Mimarlık Üslubu hakkında yapılan çalışmalarda inşa edilmiş yapılar, genellikle kütle mimarisi ve mimariye bağlı süslemeleriyle ele alınmıştır. Literatürde kitabe bezemeleri hakkında bir çalışmanın yokluğunun fark edilmesi bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Türk İslam mimarisinin erken dönem örneklerinden başlanılarak tarih boyunca kitabelerdeki bezemelerin gelişimi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler içinde Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Erken ve Klasik Osmanlı ile Batı tesirli Osmanlı yapılarının kitabeleri bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Ulusal Mimarlık Üslubu'nun ortaya çıkışı ve İstanbul'da bulunan dönem yapılarındaki kitabe bezemeleri kronolojik olarak işlenmeye çalışılmıştır. Türk İslam mimarisinde görülen kitabe bezemeleri ve Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilen yapılardaki kitabe süslemeleri hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Türk İslam Mimarisi Kitabe Bezemelerinden Örnekler

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devri mimarisinde yer alan kitabelerde çiçekli kûfi ve sülüs yazının yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Karahanlı Devri mimarisi Türk-İslam mimarisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu devirde inşa edilen yapılarda tuğla işçiliği ön plana çıkmıştır. Karahanlı Devri'ne ait pek çok yapıda rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiş kûfi kitabeler bulunmaktadır. Bu yapılardan biri de sekiz köşeli kaideye sahip, çok dilimli gövdeden oluşan Çar Kurgan Minaresi'dir. (Foto 1.) Bulduğu bölgeden ismini alan minare Özbekistan'da yer almaktadır. Çiçekli kûfi kitabesine göre 1108-1109 yıllarında Ali bin Muhammed El Serahsi tarafından inşa edilmiştir (Altun, 1988: 9). Kitabe bordürünün üst bölümünde kıvrık dal, rumi ve çiçek motiflerinden oluşan süslemeler dikkat çekicidir.

Foto 1. Çar Kurgan Minaresi Çiçekli Kûfi Kitabe Detayı
(www.selçuklumirası.com)

Karahanlı Devri mimarisinin özellikleri Gazneliler Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönemde de kullanılan en önemli malzeme tuğla olmuştur. Yapıların kitabeleri genellikle bitkisel motiflerle zenginleştirilmiş kûfi yazılardan oluşmaktadır. Gazneli Mahmud'un emriyle Şehname yazarı Firdevsi'nin anısı için 1019 yılında Serahs yolu üzerinde inşa edilen Ribat-ı Mahi, 4 eyvanlı plan tasarımıyla önemli bir yapıdır. Yapının eyvanlarının arkasında bulunan birimlerin kubbe ile örtülmesi, kubbe-eyvan ilişkisi açısından mühimdir (Aslanapa, 2019: 56). Yapının günümüze ulaşan bölümünde taç kapıda bir bordür formunda yerleştirilen tuğladan yapılmış kitabesinde kıvrık dal, rumi ve çiçek motifleriyle zenginleştirilmiş kûfi hat görülmektedir. **(Foto 2.)**

Foto 2. Ribat-ı Mahi Çiçekli Kûfi Kitabe Detayı
(www.selçuklumirası.com)

Büyük Selçukluların İran'da inşa ettiği yapıların bazılarında görülen kitabelerde benzer süslemeler devam etmektedir. 11. yüzyılın sonlarında inşa edilen İsfahan Cuma Camii, dört eyvanlı avlu plan tasarımıyla Zevvare Cuma Camii'nin mimariye getirdiği eyvanlı cami tipolojisinin devamı niteliğindedir (Beksaç, 2013: 311). Caminin ayet kitabesi bir şerit halinde celi sülüs yazı türüyle yazılmıştır. Metnin zemin kısmı kıvrık dal, rumi gibi bitkisel motiflerle girift bir tarzda süslenmiştir. **(Foto 3.)**

Erken Türk İslam mimarisinde görülen kitabelerdeki süsleme anlayışı Anadolu'daki Türk İslam mimarisinde devam etmiştir. İlk inşası Büyük Selçuklular Devri'ne ait olan Diyarbakır Ulucamii ve Bitlis Ulucamii gibi yapılarda çiçekli kûfi kitabe geleneği sürdürülmüştür (Aslanapa, 2007).

Foto 3. İsfahan Cuma Camii Çiçekli Celî Sülüs Kitabe Detayı
(www.selçuklumirası.com)

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde taş kitabelerin yanı sıra çini kitabeler de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Malzeme farklılığı olsa da çiçekli kûfi kompozisyon geleneği devam etmiştir. Anadolu'da kubbeli medrese tipolojisinde inşa edilen Konya Karatay Medresesi, 1251 yılında II. İzzeddin Keykavus döneminde Emir Celalettin Karatay tarafından yaptırılmıştır. Medrese, özellikle çini süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Firuze, lacivert, koyu mor gibi renklerden oluşan mozaik çini tekniğinde yapılmış süslemeler ön plana çıkmaktadır. Kubbe eteğinde Bakara Sûresi'nden alınmış ayet kitabesi kûfi yazı türüyle yazılmıştır (Yetkin, 1971: 62-66). Kuşağın çevresindeki bordürler ve kitabedeki harflerin arasındaki boşluklar rumi, kıvrık dal ve simetrik olarak yerleştirilmiş geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir. **(Foto 4.)**

Foto 4. Konya Karatay Medresesi Ayet Kitabesi

Selçuklu geleneği, Erken Osmanlı Devri'ne ait bazı kitabelerdeki bezemelerde de takip edilebilmektedir. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ihsanıyla 1378 yılında inşasına başlanan İznik Yeşil Camii, Paşa'nın vefatı sonrası 1392 yılında tamamlanmıştır. Mimar Hacı b. Musa tarafından inşa edilen yapı, erken Osmanlı Devri mimarisi içinde tek kubbeli camilerin harim biriminin genişlemeye başladığı önemli bir örnektir (Çobanoğlu, 2013: 495-496). İznik Yeşil Camii'nin son cemaat alanında yer alan pencere kemeri alınlığının altındaki yatay mermer bir kartuş gibi kullanılmıştır. Kartuşun içine kûfi yazı türüyle Besmele yazılmıştır. Harflerin aralarında rumi, kıvrık dal

motifleri görülmektedir. Bazı harflerdeki bitkisel süslemelerin uzantıları bir araya getirilerek örgülü/geometrik süsleme biçimi oluşturulmaya çalışılmıştır. (Foto 5.)

Foto 5. İznik Yeşil Camii'nde Besmele Kitabesi

Erken Klasik Osmanlı Devri'ne ait kitabelerde genellikle levhalar tercih edilmeye başlanmıştır. Selçuklu geleneğindeki kitabelerde genellikle metnin zemin boşluklarına yerleştirilen motifler bu dönemde levhanın köşelerinde ve satır aralarında görülmektedir. Sultan II. Bayezid devri paşalarından Davut Paşa'nın inşa ettirdiği Davut Paşa Camii'nin kitabesi bu eğilimin dikkat çekici örneklerinden biridir. Doğuda ve batıda ikişer tane tabhanesi olan caminin kuzeyinde beş birimli son cemaat alanı bulunmaktadır. Caminin cümle kapısı üzerinde bulunan Arapça celi sülüs kitabenin hattatı Şeyh Hamdullah'tır (Aslanapa, 2004: 130). Kitabenin her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş salbekli şemse motifleri ve aralarında düğüm motifleri görülmektedir. Şemse motiflerinin içi palmet ve rumi gibi motiflerle zenginleştirilmiştir. (Foto 6.)

Foto 6. Davut Paşa Camii'nin Kitabesi

Klasik Dönem Osmanlı mimarisinin bezemeli kitabelerinde rumi, kıvrık dal ve palmet gibi klasik motiflerden oluşan kompozisyon düzenlemesinin devam ettiği görülmektedir. Bu kullanıma örnek olarak Sultan II. Selim'in eşi, Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın ihsanıyla 1584 yılında Mimar Sinan tarafından inşa edilen ve çifte hamam özelliği taşıyan Çemberlitaş Hamamı'nın kitabesi verilebilir (Haskan, 1995: 97). Hamamın kitabesindeki süslemeler, Osmanlı sanatı motif seçkisinin en önemli öğelerinden oluşmaktadır. Bu örnekte Karahanlılar devrinden itibaren takip edilen rumi ve kıvrık dal motifleri olgun formlara kavuşmuştur. Sivri kemerli bir alınlıkla sınırlandırılan kitabenin köşelerinde kabartma tekniğinde yapılmış rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon görülmektedir. (Foto 7.)

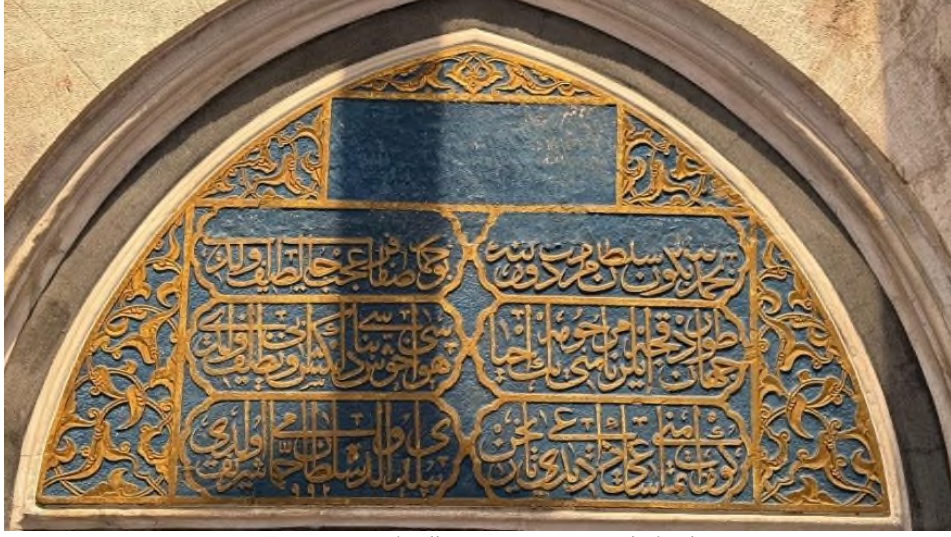

Foto 7. Çemberlitaş Hamamı'nın Kitabesi

Osmanlı mimarisine Batılı etkilerin tesir ettiği 18. yüzyıl mimarisinde kitabelerdeki bezemeler üsluplara göre şekillenmeye başlamıştır. Barok üslup özelliği gösteren Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin bazı kitabelerindeki bezemeler bu tesirlere örnek olarak verilebilir. Külliyenin çoğu yapısı 1745 yılında tamamlanmıştır. Mimarı devrin baş mimarı Mustafa Ağa'dır. Medrese merkezli külliyelerden biri olan Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'nin bir bölümü Vezneciler'de, diğer bölümü ise Ordu Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2009: 60). Sebil kapısı üzerinde yer alan yatay dikdörtgen levha şeklindeki celi sülüs hattı hadis kitabesi ile bu kitabenin üzerinde yan yana verilmiş aynı yazı türündeki hadis kitabelerinin süslemeleri birbirine benzemektedir. Kapının üzerindeki hadis, altın yaldızlı bir kartuşla sınırlanmış olup, her iki yandan kıvrımlı çizgiler ve akantus yapraklarından oluşan düzenlemelerle zenginleştirilmiştir. Bordür bölümü ise C ve ters C kıvrımlarıyla bezenmiştir. Üstteki hadis kitabelerinde de benzer şekilde iki yandan kıvrımlı çizgiler ve akantus yapraklarıyla yapının mimari üslubu ile örtüşen Barok etki görülmektedir. **(Foto 8.)**

Foto 8. Seyyid Hasan Paşa Medresesi'nde Hadis Kitabeleri

Osmanlı mimarisini etkileyen bir diğer Batılı tesir etkisi altındaki üslup Ampir Üslubu'dur. Ampir Üslup özelliği gösteren Ayşe Sıddıka Hatun Çeşmesi'nin (Kirazlı Mescit Çeşmesi) 1841 tarihli kitabesi celi ta'lik hat ile yazılmıştır. İlk satırdaki ayet kitabesinin her iki yanına elips formulu ışınsal düzenlemeler simetrik bir şekilde yerleştirilmiştir. Söz konusu motifler çeşmenin mimari üslubu gibi Ampir Üslup özelliği göstermektedir. Aynı üslupta inşa edilen Sultan II. Mahmud Türbesi'nin kubbe tepesinde yer alan ve ışınsal düzenlemesiyle güneş

motifini hatırlatan kompozisyonla benzerliği, üslubun kitabe süslemelerine olan etkisini yansıtmaya bakımdan önemlidir. (Foto 9.)

Foto 9. Ayşe Siddika Hatun Çeşmesi'nin Kitabesi

19. yüzyılın önemli üsluplarından biri olan Oryantalist Üslup, özellikle Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen yapılarda takip edilebilmektedir. Bu döneme ait yapılardan biri olan Harbiye Nezareti'nin literatürde Bab-ı Seraskeri olarak bilinen kapısı, 1864-1865 yıllarında Fransız Mimar Bourgeois tarafından inşa edilmiş olup günümüzde İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi'nin kapısı olarak kullanılmaktadır. Oryantalist kapının ortasındaki sivri at nalı kemer açıklığı dikkat çekicidir (Ak, Çobanoğlu ve Sarımeşe, 2023: 78). Kemerin üzerinde enine dikdörtgen pano şeklinde yerleştirilen kitabesinde "Daire-i Umûr-ı Askeriyye" ifadelere yazılıdır. Panonun her iki köşesinde Oryantalist Üslub'un özelliklerini yansıtan rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan simetrik olarak yerleştirilmiş girift bir kompozisyon bulunmaktadır. (Foto 10.)

Foto 10. Bab-ı Seraskeri'nin Kitabesi

Ana Hatlarıyla Ulusal Mimarlık Üslubu'nun Ortaya Çıkışı

19. yüzyılın sonlarından itibaren inşa edilen ya da onarılan yapılarda görülmeyen başlanan Ulusal Mimarlık Üslubu İttihat ve Terakki'nin yönetiminde etkili olmaya başladığı 1908 tarihinden itibaren devletin resmî üslubu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Erken Cumhuriyet Devri'nde de etkili olan bu ortaya çıkışında çeşitli etkiler söz konusudur.

Erken Osmanlı Devri'nden itibaren inşa edilen yapılar, Hassa Mimarlık Ocağı adı verilen birim tarafından kontrol edilmiştir. Mimarlık Ocağındaki düzensizlik, Sultan II. Mahmud devrinde üst seviyeye ulaşınca reformlarla değişiklikler yapılmıştır (Can, 2010: 15-36). Yeni sistemde müteahhit kavramı ortaya çıkmıştır. Müteahhit ve mimar, belirli bir merkezin uygun gördüğü üslup yerine kararlaştırdıkları üslupları inşa edecekleri yapılarda uygulamaya başlamıştır. Bu durumun etkisiyle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra inşa edilen yapılarda üslup farklılıkları hız kazanmıştır. Bu yüzyılda Ampir Üslubu'nun yanı sıra Oryantalist, Eklektik, Neo-Barok ve Art Nouveau gibi çeşitli üsluplar ortaya çıkmıştır. Bu üsluplardan biri de Milli Mimarlık Üslubu ya da Osmanlı Neo-Klasik Üslubu olarak da bilinen Ulusal Mimarlık Üslubu'dur.

Ulusal Mimarlık Üslubu'nun ortaya çıkışında önemli rol oynayan faktörlere değinilecek olunursa bunlardan ilki Batılı tesirlerin Osmanlı'yı etkilemesidir. Batılı tesirler, Sultan III. Ahmed devrinde itibaren Osmanlı Devleti'ni etkilemeye başlamış ve bu süreç, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemlerinde Batılı tarzda reformların oluşmasını sağlamıştır. Sultan Abdülmecid döneminde Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı'da farklı ırklara sahip tüm insanlara eşit haklar verilmiştir (Yesevi, 2012: 76). Bu dönemde Avrupa'yı yakından takip eden Osmanlı, mimari alanda da Batı tesirlerinden uzak kalamamıştır. Fransa'da 1800-1830 yılları arasında kendi geçmişine dönmüş ve Antik dönem mimari biçimleri ve detaylarından esinlenen Empire Üslubu ortaya çıkmıştır. Adı geçen üslup Sultan II. Mahmud devrinde Ampir Üslup adıyla Osmanlı coğrafyasında kullanılmıştır (Hasol, 1979: 36). Avrupa'nın mimaride kendi geçmişine dönmesi Osmanlı mimarlık ortamını da etkilemiş olmalıdır. Dolayısıyla bu etkinin, Osmanlıların mevcut dönem yapılarına kendi Erken ve Klasik Dönem mimarilerinden esinlenmeler taşımaları şeklinde tezahür ettiğini düşünmek mümkündür.

Batı tesirinin yanı sıra Oryantalist Üslup da Ulusal Mimarlık Üslubu'nu etkileyen önemli unsurlardan biridir. Oryantalist Üslup doğu mimarisinin batıya tesiriyle önce Avrupa'da daha sonra Osmanlı'da etkili olmuştur. Taş işçiliği, plan kurgusu, cephe tasarımı ve sivri kemer gibi mimari detaylarıyla klasik Osmanlı mimarisini hatırlatan Oryantalist Üslup özellikle Sultan Abdülaziz döneminde etkili olmuştur (Saner, 1998). Sultan Abdülaziz devrinde, 1873 yılında Viyana'da gerçekleşen uluslararası sergide yedi adet mimari maket teşhir edilmiştir (Ergüney ve Pilehvarian, 2015: 232-233). Sergi için hazırlanan "*Usul-i Mimari-i Osmanî*" adlı kitapta Osmanlı mimarisinin Erken ve Klasik dönem yapıları övgülerle ön plana çıkarılmıştır. Barok tarzda inşa edilen Nuruosmaniye Camii ve Laleli Camii gibi yapılar için Osmanlı mimarlığının usullerini ve güzelliklerini bozduğuna yönelik ifadeler kullanılmıştır (Usul-i Mi'mari-i Osmani, 2015: 7).

Batılılaşma hareketi ve Oryantalist üslup ile birlikte Ulusal Mimarlık Üslubu'nun ortaya çıkışında bazı düşünce hareketlerinin de önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Bu düşünce hareketleri; İslamcılık, Osmanlıcılık ve Milliyetçilik (Türkçülük) hareketleridir.

İslamcılık akımı özellikle Batı düşüncesine karşı başlayan zihniyet mücadelesi olarak kabul edilebilir. Bu hareket bilhassa Sultan II. Abdülhamid döneminde hilafet makamının ön plana çıkarılmasıyla güçlenmiştir. Hareketin asıl amacı, tüm alanlarda İslam dinini hâkim kılmaktır (Özcan, 2001: 470-475). Bu durumun mimariyi de etkilediği ve geleneksel İslam mimarisinin ön planda tutulmaya çalışılmasına vesile olduğu söylenebilir.

Osmanlıcılık fikri Sultan II. Mahmud döneminden itibaren belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yapılan reformlarla birlikte farklı inançlara sahip halk arasındaki bağlar kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır (Uçar, 2018: 89-90). Yusuf Akçura bu durumu "*Amerikan milleti gibi yeni bir Osmanlı Milleti*" tesis edilmesi olarak yorumlamıştır (Akçura, 2018: 17). Osmanlıcılık anlayışının mimariyi de etkilediği kabul edilebilir. Osmanlı'nın kendi içinde özellikle 16. yüzyıl siyasi gücüne kavuşma isteği, söz konusu yüzyıl mimarisinin de örnek alınmasına yol açmıştır.

Osmanlıcılık fikri II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki'nin etkisiyle "*Türkçülük*" düşüncesi içinde erimeye başlamıştır (Armaoğlu, 1992: 68). Avrupa'da yaşanan bazı olaylardan sonra 18. yüzyılda millet kavramı ortaya çıkmıştır. 1789 yılında Fransız Devrimi'yle birlikte dünyada yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem çok uluslu imparatorlukları zor duruma sokmuştur. Zor duruma düşen imparatorluklardan biri de Osmanlı'dır. Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp Türkçülük için "*Türk milletini yükseltmek demektir*" ifadelerini kullanmıştır (Gökalp, 1918: 15-23). Türkçülüğün etkisiyle birlikte sanatın her dalında Türk kimliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır ve Türkçülük hükümet ideolojisi olmuştur. Ziya Gökalp Türkçülüğün mimari alana da yansıtacağını dile getirmiş (Sözen, 1984: 13) ve onun belirttiği gibi akımının etkileri dönem yapılarında gözlenmiştir. Türk mimarisinin kendi içinde önemli gelişmeler yaşadığı

Selçuklu, Erken Osmanlı ve Klasik Osmanlı mimarlığından alınan bazı mimari detaylar, formlar ve biçimler mimaride yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bahsedilen tüm bu tesirler beraberinde Osmanlı başkenti İstanbul'da 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmayan başlayan Ulusal Mimarlık Üslubu, 1908 yılında İttihat ve Terakki'nin yönetiminde etkili olmasıyla birlikte devletin resmî üslubu olmuştur (Aslanoğlu, 1996: 17).

Ulusal Mimarlık Üslubu'nda mimari form olarak sivri kemer, düz saçak kullanımı, erken ve klasik döneme ait motif kullanımı ve özellikle Kütahya'da yeniden üretilmeye başlanan çinilerin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Üslubun süsleme kompozisyonlarında ise özellikle rumi, kıvrık dal, palmet gibi klasik dönem motifleri sık bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda yapıların mimari üsluplarının, buldukları çeşitli tür ve işlevdeki kitabelerin süslemelerinden de takip edilebildiğini söylemek mümkündür. Zira kitabelerdeki bezemeler Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtır biçimde işlenmiştir.

Karahanlılar Devri'nden itibaren izleri sürülebilir bezemeli kitabelerin varlığı, Osmanlı'nın son dönemine kadar takip edilebilmektedir. Bu geleneğin Erken Cumhuriyet Devri'nde de bir süre daha devam ettiği bilinmektedir. Aşağıda incelenen ve Ulusal Mimarlık Üslubu'nun özelliklerini yansıtan kitabeler sanat tarihi ve mimarlık tarihi yönünden önem arz eden seçkin örneklerdir.

İstanbul'da Ulusal Mimarlık Üslubu Kitabe Bezemeleri

Bu bölümde Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilmiş ya da onarılmış yirmi farklı yapının kitabelerinde yer alan bezemeler incelenmiştir. Kitabeler kronolojik sıraya göre ele alınmıştır.

Süleymaniye Darüşşifası

Kanuni Sultan Süleyman'ın ihsanıyla Mimar Sinan tarafından 1550-1557 yıllarında inşa edilen Süleymaniye Külliyesi'nin bir parçası olan darüşşifa birimi yan yana dikdörtgen planlı ve revaklı iki avlulu bir yapıdır (Kuban, 1994: 96-104). Girişte ulaşılan ilk revaklı avlulu bölümün iki yanında odalar bulunmaktadır. İkinci avluda ise merkezinde havuz bulunan revaklı bir düzenleme söz konusudur. Avlu üç yönden üzeri kubbeye örtülü hücre birimleriyle kuşatılmıştır.

19. yüzyılın sonlarında darüşşifa Matbaa-i Askeri olarak işlev değiştirmiştir (Gürkan, 1966). Bu değişiklikte birlikte darüşşifaya bazı müdahalelerde bulunulmuştur. Yapılan müdahaleler sonrası sivri kemerli kapı alınlığına elips bir düzen içinde, Sultan II. Abdülhamid'in El-Gazi mahlaslı tuğrası yerleştirilmiştir. Üçgen alanının altında bulunan şerit düzenlemesinde darüşşifanın dönüşümünü belgeleyen kitabe yer almaktadır.

Celî sülüs yazı türüyle yazılan 1887-1888 tarihli kitabede şu ifadeler yazılıdır:

“Matba'a-i 'Askeriyye 1305 Nazîf”

Kitabe kartuşunun her iki yanında bulunan kareye yakın alan içinde kabartma tekniğinde yapılmış rumi ve kıvrık dal motifleriyle Ulusal Mimarlık Üslubu'na işaret eden kompozisyonlar göze çarpmaktadır. (Foto 11.)

Foto 11. Süleymaniye Darüşşifası'nın Kitabesi

Kara Baba Tekkesi

İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Kara Baba Tekkesi'nin Kara Baba namını taşıyan Şeyh Mehmed Hilmi Efendi tarafından 19. Yüzyılın ortalarında kurulduğu kabul edilmektedir. Tekke geçirdiği yangınlardan dolayı 1869 ve 1899 senelerinde onarılmıştır (Tanman, 1994: 437). Taştan inşa edilen tekke iki katlı olup ahşap çatıyla örtülüdür. Tekkenin birimlerini oluşturan tevhidhane, harem ve selamlık birimleri avlu etrafında yerleştirilmiştir.

Tekkenin avlu kapısının sokağa bakan cephesinde 1899-1900 tarihli Farsça kitabe bulunmaktadır. Söz konusu kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

“*Küşâd bad bi devlet hemîşe in dergâh
Bi hakekî eşbedü en lâ ilâhe illallah
1317*” (Sarımeşe, 2022: 284).

19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında gerçekleştirilen onarım sırasında eklenen kitabenin tepelik kısmında Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtan altın yıldızlı rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan kompozisyon yer almaktadır. Tepeliğin üzerinde yer alan ve yukarı bakan kısmı sivri sona eren elips form içinde ise tuğra biçiminde istiflenmiş kelime-i tevhid bulunmaktadır. (Foto 12.)

Foto 12. Kara Baba Tekkesi'nin Kitabesi

Darümuallimat Binası (Çapa Fen Lisesi)

Erkek öğretmen okulu olan Darümuallimat günümüzde Çapa Fen Lisesi olarak kullanılmaktadır. Yapı inşa kitabesine göre 1914 yılında inşa edilmiştir. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilen yapı kısmi bir bodrum ile üç kattan meydana gelmektedir (Arlı, 1994: 567-568).

Yapının Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Bey tarafından üretilen çinilerinden yapılan kitabesi kapı kemerinin üzerinde yatay dikdörtgen pano halinde yerleştirilmiştir. Çini kitabede celî kûfî yazı türüyle yazılmış şu ifadelere yer verilmiştir:

“*Dâriü'l-Muallimât-ı Âliye*”

Kitabe; yazı ve süslemeleriyle Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. Kitabe aslında çini kompozisyonun içinde bir kartuş ile sınırlandırılmıştır. Zeminde lacivert renk üzerine turkuaz tonda kıvrık dal, rumi ve palmet gibi motiflerden meydana gelen bir düzenleme görülmektedir. Kartuşun köşebentlerinde ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte bitkisel motifler tekrar edilmiştir. Kitabenin her iki yanında yer alan kare alanlar simetrik bir şekilde iç içe geçmiş geometrik motiflerle zengin bir hale getirilmiştir. Dış bordür ise birbirini tekrar eden rumi ve kıvrık dal motiflerinden meydana gelen bir çerçeve görünümündedir. (Foto 13.)

Foto 13. Darümuallimat Binası'nın Kitabesi

Suadiye Camii

Sultan II. Abdülhamid devri Maliye Nazırlarından Reşat Paşa tarafından 1907 yılında yaptırılmıştır. Banisi camiyi genç yaşta kaybettiği kerimesi Suat Hanım'ın anısına ithaf etmiştir. Bu nedenle Suadiye Camii olarak anılan yapı zamanla bulunduğu bölgeye de adını vermiştir. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilen caminin harimi kare planlı olup tek bir kubbeyle örtülüdür. Yapıdaki çinilerin ustası Kütahyalı Mehmed Emin Bey'dir (Ataç, 2019: 81).

Yapının cümle kapısı üzerinde bulunan yatay dikdörtgen formulu Nisa Sûresi 103. Ayetin yazılı olduğu kitabe Hattat Sami Efendi'ye aittir. Celî sülüs kitabe bir kartuş formuyla sınırlandırılmıştır.

Kitabedeki motifler caminin mimari üslubunu yansıtan bir görünümdeydir. Yazıyı çevreleyen kartuşun her iki yanında klasik motiflerden oluşan bir kompozisyon izlenmektedir. Kartuşun kıvrımlı hatlardan oluşan yanlardaki uç bölümleri simetrik olarak yerleştirilmiş büyük palmet motifleri şeklinde sona ermiştir. Palmetlerin içi daha küçük palmet, rumi ve kıvrık dal motifleriyle zenginleştirilmiştir. (Foto 14.)

Foto 14. Suadiye Camii'nin Kitabesi

Posta ve Telgraf Nezareti Binası

Sultan II. Abdülhamid Devri'nde, 1905 yılında inşasına başlanan yapı Sultan V. Mehmed Reşad Devri'nde, 1909 yılında tamamlanmıştır. Mimarı Vedad Bey'dir. Dört katlı olan bina İstanbul'da Ulusal Mimarlık Üslubu'nun en önemli temsilcilerinden biridir. Üç kat boyunca yükselen ve metal strüktürlü bir cam ile örtülü olan dikdörtgen planlı orta mekân büroların bulunduğu koridorlarla kuşatılmıştır (Salman, 1994: 279). Yapı her iki köşeden kubbeli kulelerle sınırlandırılmıştır. Kulelerin kapı alınlıklarındaki yerlerine yakın zamanda yerleştirildikleri

bilinen tuğraların soldakinde Sultan II. Abdülhamid'in; sağdakinde Sultan V. Mehmed Reşad'ın adları yazmaktadır.

Yapının ön cephe merkezinde yer alan Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Bey'in yaptığı çini pano kitabede “*Posta ve Telgraf Nezareti*” ifadeleri yer alır. Lacivert zemin üzerine beyaz renkte işlenen kitabenin yazı türü celi kûfî'dir. Kartuş formuyla sınırlandırılmıştır. Yazının her iki yanında bulunan motifler Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. Simetrik olarak yerleştirilen kompozisyonun merkezinde, dışarıdan baklava deseni içine alınan çok kollu bir yıldız motifi görülmektedir. (Foto 15.)

Foto 15. Posta ve Telgraf Nezareti Binası'nın Kitabesi

Hubyar Camii

1473-1474 yıllarında Mîr Hoca Hubyar tarafından yaptırılan mescidin ortadan kalkması üzerine 1905-1909 yılları arasında Mimar Muzaffer Bey'in katkılarıyla Mimar Vedad Bey tarafından inşa edilmiştir (Öz, 1997: 73). Caminin harim bölümü kare bir plana sahip olup dört köşeden sekizgen prizma izlenimi verecek şekilde pahlanmıştır. Harimin üzeri saçakları geniş soğan kubbeye benzer bir külahla örtülmüştür. Tek şerefeli minaresinin üstü ise geniş saçaklı sivri kubbecikle tamamlanmıştır. Yapının üst örtü sistemi ve minare tepesindeki kubbecik Oryantalist Üslubu hatırlatmaktadır. Yapının cephesindeki sivri kemerli pencereleri ve Kütahya üretimi çinileri Ulusal Mimarlık Üslubu etkisidir. Ekrem Hakkı Ayverdi yapıdaki üslupsal çeşitliliği yenilik arayışı olarak yorumlamış; ancak beğeni toplayabilecek bir örnek olmadığını vurgulamıştır (Ayverdi, 1973: 423).

Yapının dış cephesine çiniden kare bir pano halinde yerleştirilen kitabede ma'kılı yazı türünde “*elhamdü lillab*” ifadeleri yazılıdır. Elif ve lam harflerinin ortada buluşan tepe bölümleri düğüm motifi oluşturmuştur. Düğüm motifleri dışarıdan klasik dönemde sık tercih edilen geometrik motiflerden biri olan sekizgenle birbirine bağlanmıştır. Kitabedeki düğüm motifleri ve sekizgen formun ortaya çıkışı Ulusal Mimarlık Üslubu'na işaret olarak kabul edilebilir. (Foto 16.)

Ayrıca kitabenin sağ alt köşesinde usta imzası olarak “*Ameli Mehmed Emin telamizi Mehmed Hilmi Kütahya*” ifadeleri yer almaktadır.

Foto 16. Hubyar Camii'nde Ma'kılı Kitabe

Yeşilköy Mecidiye Camii

Sultan Abdülmecid adına oğlu Sultan V. Mehmed Reşad tarafından 1909 yılında inşasına başlanan caminin mimarı Kemaleddin Bey'dir ve tamamlanışı Cumhuriyet Devri'ni bulmuştur (Yavuz, 2009: 133). Ulusal Mimarlık

Üslubu'nda inşa edilen yapı basit planlıdır. Harim birimi kare planlı olup tek bir kubbeyle örtülmüştür. Harimin önünde bir son cemaat alanı bulunmaktadır. Silindirik gövdeli minaresi tek şerefelidir.

Yapının harime giriş kapısı üzerindeki celî ta'lik hatla yazılmış kitabesinde şu ifadelere yer verilmiştir.

“*Tekessür eylemişken karyede günden güne İslâm
Henüz yapılmamışdı ümmete bir câmi'-i ra'nâ
Bi-hamdi'llâh Mehemmed Hân-ı zî-şânın cülûsunda
Şu hayrın emr-i icrâsın müyesser eyledi Mevlâ
Cenâb-ı şehriyârın vâlidî merhum Mecîd Hân'ın
Yapıldı mâl-ı vakfından binâsı oldu şevk-efzâ
İlâhî kal o sultân-ı zamânın sâyesin memdûd
Ki etmiştir cülûsı devr-ı Meşrûtiyyeti ibyâ
Teberrük eyledim cevber-behâ mısra'la târihin
Şeref-pîrâye-i hayr oldu iş bu câmi'-i a'lâ
1327*” (Yavuz, 2009: 133).

Kitabenin sağ ve sol alt paftalarında simetrik bir biçimde işlenen altın yaldızlı salbekli şemse motifleri Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtan kitabe bezemelerine örnektir. Salbekler palmet motifi biçimindedir. Şemse motifinin içi kıvrık dal ve rumi gibi klasik motiflerle zenginleştirilirken salbeklerin içi de daha küçük palmet ve rumi motifleriyle tezyin edilmiştir. (Foto 17.)

Foto 17. Yeşilköy Mecidiye Camii'nin Kitabesi
(www.ottomaninscriptions.com)

Pierre Loti Evi

Çemberlitaş Atık Ali Paşa Camii'nin karşısında bulunan ev Pierre Loti'nin 1910 yılı İstanbul seyahatinde yaklaşık bir ay kaldığı yapıdır. Orijinal hali eski fotoğraflarda kalan ev günümüzde iş hanına çevrilmiş ve Çağlar Han olarak anılmaya başlanmıştır (Sarimeşe, 2022: 20). 1910 tarihli kitabe Pierre Loti'nin buradaki evde kaldığının hatırası olarak varlığını korumayı başarmıştır.

Hem Osmanlıca hem Fransızcası Necmeddin Okyay tarafından yazılan kitabede şu ifadelere yer verilmiştir:

“*Türklerin saâdet ve felâket zamanlarında necib ve sâdik dostu, Fransız Encümen-i Dânişi âzasından Pierre Loti binüçyüzyirmisekiz târihinde bu evde ikamet etmiştir. 1328- 1910*”

Kitabeler kartuş biçiminde ayrılan bölümlere yazılmıştır. Sağ ve sol kenarlar simetrik olarak kıvrımlı bir düzenlemeyle daralarak sona ermektedir. Kitabelerin köşebentleri kabartma tekniğinde yapılmış Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtan rumi, kıvrık dal ve küçük palmet motiflerinden meydana gelmektedir. (Foto 18.)

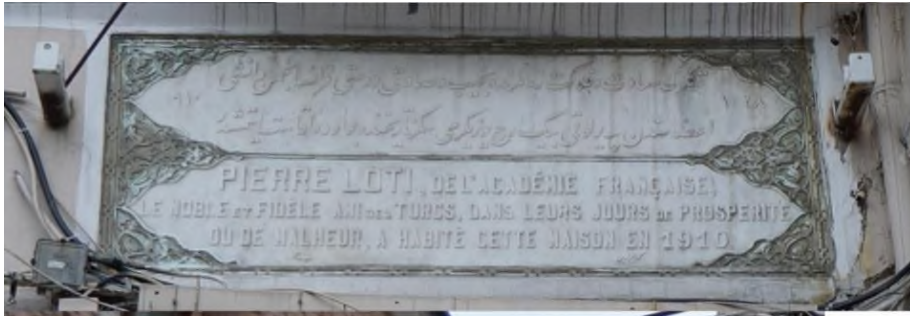

Foto 18. Pierre Loti Evi'nin Kitabesi

Abdülmeccid Efendi Köşkü

Üsküdar'da bulunan köşk geleneksel Türk ev mimarisi açısından önemli bir yapıdır. Köşkün inşa tarihi hakkında araştırmacıların fikir birliği yoktur. Genel kanı 20. yüzyıl başlarında inşa edildiğine yöneliktir. Sarımeşe, 2022: 36). Köşk 1912-1913 yıllarında Şehzade Abdülmeccid'in girişimleriyle onarılmıştır. Onarım çalışmalarında Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılan son dönem Osmanlı sanatının önemli göstergelerinden çiniler kullanılmıştır (Genim, 2004: 125-137).

Köşk bahçesini sokak ile ayıran kapının basık kemer açıklığının üzerinde yatay dikdörtgen panoda çiniden yapılmış kitabesi bulunmaktadır. Kitabede kûfi yazı türüyle "*La galibe illallabi*" ifadeleri yazılıdır. Kitabedeki süslemeler Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. Harflerin uçları geometrik motif ve rumi, palmet gibi bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Metnin zeminine yazıyla sarmaş dolaş biçimde turkuaz renkli rumiler işlenmiştir. Kitabeyi sınırlandıran kartuşun köşebentlerinde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal motifleri burada da klasik esintiler olarak belirmektedir. (Foto 19.)

Foto 19. Abdülmeccid Efendi Köşkü'nün Kitabesi

Beşiktaş İskelesi

Beşiktaş İskelesi 1913 yılında Şirket-i Hayriye tarafından yaptırılmıştır. Mimarı Ali Talat Bey'dir. 1941'de ve 1948 senesinde geçirdiği müdahalelerle tek mekân haline getirilmiştir. İskele her iki yandan sekizgen kulelerle sınırlandırılmıştır. Kuleler özgün halde kubbeyle örtülürken 1970 yılında yapılan onarım çalışmalarında kubbe çatıyla değiştirilmiştir (Salman, 1994, 167). İskelenin cephesinde Kütahya üretimi çiniler kullanılmıştır.

Yapının sivri kemerli açıklığı üzerinde Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtan kitabesinde, yatay dikdörtgen çini pano içinde yer alan beyaz renkte celî kûfi hattı ile "*Beşiktaş İskelesi*" ifadesi yazılıdır. Kartuş içinde sınırlandırılan metnin etrafında lacivert zemin üzerinde turkuaz renkte yapılmış rumi ve kıvrık dal gibi klasik motifler görülmektedir. Kartuşun sağ ve sol kenarlar simetrik olarak kıvrımlı bir düzenlemeyle daralarak palmet motifleriyle sona ermektedir. Köşebentler klasik bitkisel motiflerle tamamlanmıştır. (Foto 20.)

Kitabe ile aynı özelliklere sahip sağ taraftaki küçük çini panoda inşa tarihi Rumi 1329 (Miladi 1913) yazılıdır. Sol taraftaki çini panoda ise Şirket-i Hayriye'nin kuruluş tarihi olan Rumi 1267 (Miladi 1851-1852) tarihi kaydedilmiştir (Aksu, 2001: 73).

Foto 20. Beşiktaş İskelesi'nin Kitabesi

Çemberlitaş Şatır Sokak Çeşmesi

Klasik dönem özelliği gösteren sivri kemerle sınırlandırılmış aynalığa sahip olan Şatır Sokak Çeşmesi'nin celî sülüs yazı türüyle yazılmış Enbiya Sûresi 30. Ayetin bir kesitini içeren kitabesi Hicri 1332 (Miladi 1913-1914) tarihlidir. Söz konusu tarihte muhtemelen çeşme bir onarım geçirmiş ve adı geçen kitabe yapıya eklenmiştir.

Yatay dikdörtgen formlu kitabe mermerden yapılmıştır. Kitabe üzerinde Ulusal Mimarlık Üslubu özellikleri gösteren süslemeler ise, kitabenin her iki köşesinde yer alan ve kabartma tekniğinde yapılmış klasik formlu gülbezek motifleridir. (Foto 21.)

Foto 21. Çemberlitaş Şatır Sokak Çeşmesi'nin Kitabesi

Kısıklı Çeşmesi

Kısıklı Çeşmesi'nin ilk inşasına dair araştırmacıların fikir birliği yoktur. Affan Egemen çeşmenin ilk inşasının Sultan III. Murad devrinde Bostancıbaşı olarak görev yapan Abdullah Ağa'nın ihsanıyla gerçekleştiğini belirtmektedir (Egemen, 1993: 471-472). Mehmet Nermi Haskan ise çeşmenin ilk defa İvaz Fakih Efendi tarafından yaptırıldığını söylemektedir. Söz konusu kişi Sultan I. Mehmed'in şeyhidir. Sultan I. Mehmed şeyhine iki Çamlıca arasını mülk olarak vermiştir. Bu duruma delil olan vakfiyenin varlığı bilinmektedir (Haskan, 2001: 1101-1102).

Çeşmenin cephesinde yer alan Enbiya Sûresi 30. Ayetin bir kısmını ihtiva eden kitabesi Hicri 1333 (Miladi 1914) tarihlidir. Söz konusu tarihte çeşmenin yeniden inşa edilmediği; ancak günümüz görünümünü alacak şekilde elden geçirildiği düşünülmektedir (Sarımışe, 2022: 294). Çeşmenin sivri kemerinin üstünde kademeli bir düzenlemeye sahip yatay dikdörtgen formlu celî sülüs ayet kitabesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

“*Ve cealnâ minel mâi kulle şey'in hayy*
Ömer Vâsî 1333”

Kartuş biçiminde sınırlandırılan kitabe sağ ve sol taraftan Ulusal Mimarlık Üslubunu yansıtan bezemelerle sınırlandırılmıştır. Simetrik olarak yerleştirilen bezemelerde rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan klasik bir kompozisyon gözlenmektedir. (Foto 22.)

Foto 22. Kısıklı Çeşmesi'nin Kitabesi

Hırka-i Saadet Dairesi

Topkapı Sarayı'nın III. avlusunda bulunan ve "Has Oda" ismiyle de bilinen Hırka-i Saadet Dairesi 1465-1468 yılları arasında inşa edilmiştir. 1517 yılında Mısır'ın fethinden sonra Hırka-i Şerif ve diğer Mukaddes Emanetler'e tahsis edilmiştir (Kuban, 2021: 420). Hırka-i Saadet Dairesi kare planlı olup geniş kemerlerle ayrılan iki bölümlü bir sofa ve iki odadan meydana gelmektedir. Birimlerin üzeri kubbelerle örtülmüştür.

Burası Sultan V. Mehmed Reşad devrinde Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirilen onarımlarda en fazla müdahaleye uğrayan yapıların başında gelmektedir. Bu onarımlar sırasında Hırka-i Saadet Dairesi'nin Haliç'e bakan cephesi ve Revan Köşkü karşısındaki cephesine çiniler eklenmiştir. Eklenen çinilerin bir kısmı Kütahya'da Hafız Mehmed Emin Usta'ya aittir. Beden duvarını kartuşlar halinde çepeçevre dolaşan Kütahya'da üretilen çinilerde İbnü'n-Nahvi'ye ait "El-Kasidetü'l-Münferice" yazılmıştır (Çöğenli, 2013: 75-79).

Cephenin bitimindeki pencerenin yanında yer alan ve Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından hazırlanan panolardan en soldaki kasidenin bitişidir. Kompozisyonun altında Hicri 1332 (Miladi 1914-1915) tarihli usta imzası bulunmaktadır. Söz konusu imza şu şekildedir:

"Ameli Mehmed Emin telamiz Mehmed Hilmi Kütahya 1332"

Simetrik bir biçimde tertip edilen panolarda kaside beyitleri celî ta'lik hat ile yazılmıştır. Kaside çini panoda kartuş sayılabilecek bir alanda sınırlandırılmıştır. Kartuşun sağ ve sol bölümleri kıvrımlı çizgilerle daralarak sona ermektedir Köşebentler rumi, kıvrık dal gibi klasik motiflerden meydana gelen bir kompozisyonla zenginleştirilmiştir. (Foto 23.)

Foto 23. Hırka-i Saadet Dairesi'nde Kaside Kitabesinde Usta İmzası

III. Mustafa Mekteb-i İbtidaisi Şemsipaşa İlköğretim Okulu

Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1913-1917 yılları arasında inşa edilmiştir. Yapının bulunduğu bölgede daha önce Ayazma Camii ve Külliyesi'ne bağlı bir sıbyan mektebinin varlığı bilinmektedir. Sıbyan mektebi ihtiyacı karşılayamadığı için yıkılmış ve yerine günümüze ulaşan yapı inşa edilmiştir (Yavuz, 2009: 219). Bodrum katıyla üç katlı olan ve yağma tuğladan inşa edilen yapı sivri kemerli pencereleri, düz saçakları, silmeli düzenlemeleriyle Ulusal Mimarlık Üslubu özellikleri gösteren mimari detaylara sahiptir.

Yapının kapısı üzerinde yatay dikdörtgen formulu celî sülüs kitabesinde şu ifadeler yazmaktadır:

“Müdafaa-i milliye parasıyla yeniden yaptırılan
Ayazma vakfı iptidai mektebi 1333”

Kitabenin her iki yanında iri bir şekilde kullanılan rumi, kıvrık dal ve palmet motifleri, Ulusal Mimarlık Üslubu süsleme anlayışının, adı geçen yapı üzerindeki yansımalarıdır. (Foto 24.)

Foto 24. III. Mustafa Mekteb-i İbtidaisi'nin Kitabesi

Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi

Yavuz Sultan Selim Camii ve Külliyesi'nin imaret biriminin yerine inşa edilen medrese 1915 yılında Mimar Kemaleddin Bey tarafından yapılmıştır. Yapının Sultan I. Abdülhamid ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Bilindiği gibi 1911 tarihinde İstanbul'daki imaretler kapatılmış ve pek çoğu yıkılarak yerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Yıkılan imaretlerden biri de Bahçekapı'da bulunan Sultan I. Abdülhamid Külliyesi'ne bağlı imarettir. İmaretin karşısında yer alan medrese ise zahire borsasına dönüştürülmüştür. Aynı senelerde yıktırılan Yavuz Sultan Selim İmaret'i'nin yerine Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi inşa edilmiştir. Bu yapının din konusunda ilim ve fen uzmanı yetiştiren Medreset-ül Mütihassisin olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sultan I. Abdülhamid Medresesi içinde yer alan kitaplığın bu yapıya taşınması planlandığı için plan kurgusu söz konusu duruma göre şekillenmiştir (Yavuz, 2009: 231).

Bodrum katıyla birlikte üç katlı olan yapı tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Yapı, cephesindeki katları ayıran silmeleri ve düz saçak sistemiyle, çokgen formlu köşe kuleleri ve sivri kemerli pencere formları gibi mimari detaylarıyla Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır.

Hattat Ömer Vasfi tarafından celî ta'lik yazı türüyle yazılan kitabe ortada uzun yanlardaki dar üç kartuştan meydana gelmektedir. Sol kartuşta “Yeniden Yapılışı 1322”, sağ kartuşta “İlk Yapılışı 1194” yazılıdır. Ortadaki uzun kartuşta ise “Birinci Abdülhamid Han Medresesi” ifadeleri okunmaktadır.

Kartuşları ayıran bölümlerde ve köşebentlerde bezemeler görülmektedir. Simetrik olarak yerleştirilmiş rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden meydana gelen bezemeler de mimari yapıyla uyumlu olarak Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. (Foto 25.)

Foto 25. Sultan Hamid-i Evvel Medresesi'nin Kitabesi
(Oktay Türkoğlu Fotoğraf Arşivi)

Tayyare Şehitleri Anıtı

Tayyare Şehitleri Anıtı Türk havacılık tarihinin ilk şehitleri olan Fethi, Sadık ve Nuri beylerin anısına 1914-1916 yılları arasında inşa edilmiştir. İstanbul'dan Kahire'ye uçuş gerçekleştirmeyi planlayan Fethi Bey ile Sadık Bey 27 Şubat 1914 yılında, Nuri Bey ise 11 Mart 1914 senesinde Yafa'da uçak kalkarken şehit olmuşlardır. Anıtı Mimar Vedad Bey inşa etmiştir (Ergin, 1994: 229). Mermerden yapılmış kaide üzerinde yükselen anıt sütununun üst bölümü kırıktır. Kaidede bölümü dört köşeden mermer babalarla sınırlandırılmıştır. Kaidede yer alan bronz madalyonlardan birinde Beyazıt Yangın Kulesi, Bab-ı Seraskeri ve muhtemelen bir selatin cami gibi İstanbul'a işaret eden görünümler vardır. Ayrıca Pilot Fethi, Sadık ve Nuri Bey'in anısına Mısır'ı hatırlatan piramitler ve tayyare tasvirleri dikkat çekicidir. (Foto 26.)

Foto 26. Tayyare Şehitleri Anıtı'nın Tasvir Kitabesi

Diğer bronz madalyon, anıtın kitabesidir. Kitabe metni madalyonun ortasında dikey bir şekilde bulunan kartuş içinde beş satır halinde yer almaktadır. Dikey kartuşun her iki yanındaki küçük daireler içinde kitabenin rumi ve hicri tarihleri yazılmıştır. Şehit pilotların mezar taşı niteliğinde olan kitabe metninde şu ifadeler yazılıdır:

“Hüve'l-Bâkî

Babriye Yüzbaşısı Fethi Efendi

Topçu Mü'lâzım-ı Evveli Sâdık Efendi

Topçu Mü'lâzım-ı Sânisî Nuri Efendi

Rûmî sene 1330

Hicrî sene 1332”

Bronz kitabedeki bezemeler Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. Ortadaki dikey kartuşun alt ve üst bölümünde simetrik olarak rumi, palmet ve kırık dal motiflerinden meydana gelen klasik bir tasarım göze çarparken, kartuşun dışında kalan zeminlerde de benzer motiflerin tekrarlandığı görülmektedir. (Foto 27.)

Foto 27. Tayyare Şehitleri Anıtı'nın Kitabesi

Haydarpaşa İskelesi

Haydarpaşa Garı'na yapılan sabotaj sırasında zarar gören Haydarpaşa İskelesi günümüze ulaşan görünümünü 1918 yılında Mimar Vedad Bey'in çalışmalarıyla kazanmıştır (Sarımeşe, 2022: 225). Yatay dikdörtgen planlı iskelenin önüne sekizgen bir gişe yerleştirilmiştir. İskele binası dışına taşan gişe, yanındaki girişler ve merkezinde bekleme salonundan oluşmaktadır. İskelenin denize bakan cephesinin ileri doğru çıkıntı yapan bölümü sivri kemerlerden meydana gelen üç açıklıktan meydana gelmektedir. Ortadaki kemerin alınlık bölümü ile kemerlerin üst kısmı Kütahyalı Hafız Mehmed Emin Usta tarafından yapılan çinilerle bezenmiştir.

İskelenin denize bakan cephesinin merkezindeki sivri kemerli açıklığın üzerinde bulunan çiniden yapılmış Osmanlıca "Haydarpaşa" ifadeleri yazılı kitabenin bezemeleri Ulusal Mimarlık Üslubu özellikleri göstermektedir. Ancak yazı orijinal değildir. Kartuşun her iki yanı kıvrımlı bir düzenleme ucundaki palmet motifleriyle sona ermiştir. Palmet motifinin içi kıvrık dal ve rumi motifleriyle zenginleştirilmiştir. Kartuşun iki yanındaki diğer bölümlerde turkuaz zemin üzerine lacivert renginde yapılmış benzer motiflerin oluşturduğu bezemeler izlenmektedir. (Foto 28.)

Foto 28. Haydarpaşa İskelesi'nin Kitabesi

İskelede mevkileri belirten "Birinci Mevke" ve "İkinci Mevke" ifadelerinin yazılı olduğu kitabeler de bulunmaktadır. Bu kitabelerdeki bezemeler benzer olup renk kullanımında farklılıklar söz konusudur. Kartuşla sınırlandırılan ifadeler lacivert zemin üzerine yazılmıştır. Kartuşların her iki yanı, iskele adının yazılı olduğu kitabelerdeki gibi kıvrımlı bir düzenleme ucundaki palmet motifleriyle sona ermiştir. Kartuşun iki yanındaki bölümler ise simetrik bir biçimde rumi ağırlıklı girift bir kompozisyonla zenginleştirilmiştir. (Foto 29-30.)

Foto 29. Haydarpaşa İskelesi Birinci Mevki Kitabesi

Foto 30. Haydarpaşa İskelesi İkinci Mevki Kitabesi

Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi

İstinye'de bulunan çeşmenin ilk inşası Kanuni Sultan Süleyman devrinin kürkcübaşlarından Ahmed Şemseddin Efendi'nin ihsanıyla gerçekleşmiştir. Meydan çeşmesi formunda inşa edilen yapı dört cephelidir. Cepheler basık kemerli nişlerle şekillenmiştir. Çeşmenin günümüzdeki örtüsü betonarme malzemeden yapılmış olup Cumhuriyet dönemine aittir (Talaşoğlu, 1994: 55-56).

Hicri 1341 (Miladi 1921-1922) tarihli yatay dikdörtgen formlu onarım kitabesi celi ta'lik hat ile yazılmıştır. Kitabede şu ifadeler yer almaktadır:

“Bu def'a

Asbab-ı hayırlar tarafından tecciden inşa olunmuşdur

Taşçı Emin 1341 Nûn (Ramazan)”

Onarım kitabesinin bezemeleri Ulusal Mimarlık Üslubu'nu yansıtmaktadır. Kartuşun her iki yanı kıvrımlı bir düzenleme ucundaki palmet motifiyle sona ermiştir. Zeminin geri kalan kısımlarında simetrik olarak yerleştirilmiş rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan klasik havada tasarımlar görülmektedir. (Foto 31.)

Foto 31. Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'nin Kitabesi

Medresetü'l-Kuzât

Kadılar Medresesi anlamına gelen Medresetü'l-Kuzat, Mimar Kemaleddin Bey tarafından 1913 yılında tamamlanmıştır. Yapının yapıldığı alan Kaptan İbrahim Paşa Külliyesi'ne dâhil olan hamamın bulunduğu bölgedir. Muhtemelen 20. yüzyılın başlarında harap ve bakımsız olan hamamın yerine bu yapı inşa edilmiştir (Öz, 1997: 82). Bodrumla birlikte dört katlı olan yapı sivri kemerli kapı ve pencereleri, ahşap saçak bölümü ve mimari detaylarıyla inşa edildiği dönemin üslubunu yansıtan bir cephe tasarımına sahiptir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra medreseler kapatılınca Medresetü'l-Kuzat İstanbul Üniversitesi'nin merkez kütüphanesi olarak işlevlendirilmiştir (Yavuz, 2009: 237). 1924 yılındaki bu işlev değişikliği yapının giriş üzerinde yer alan Hattat Nuri (Korman) tarafından celi sülüs yazı türüyle yazılmış ortadaki kitabede şu ifadelerle belirtilmiştir:

“İstanbul Dârül Fünûnu Kütüphanesi 1340-1924”

Kitabenin her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş rumi, kıvrık dal ve palmet motiflerinden oluşan süslemeler Ulusal Mimarlık Üslup özelliklerini yansıtmaktadır. (Foto 32.)

Foto 32. Medreset-ül Kuzat İstanbul Dârül Fünûnu Kütüphanesi Kitabesi

Sağ taraftaki kitabe Nisa Sûresi'nin 58. Ayetinin bir kısmıdır. Sol taraftaki kitabe ise Hicri 1331 (Miladi 1913) tarihli “adalet ile hüküm vermek Allah'ın emirlerinin en güçlüsüdür” anlamına gelen “Kadâu bi'l-bakki min akva'l-ferâi” ifadeleri yazılmıştır. Hattat Ömer Vasfî tarafından yazılan bu kitabelerdeki bezemeler ortadaki kitabeye aynıdır. (Foto 33.)

Osmanlı mimarisinde kitabe bezemeleri yapıların mimari üslubuna göre işlenmiştir. Barok üslubun temsilcilerinden Seyyid Hasan Paşa Külliyesi'ne ait sebilin hadis kitabelerinde kıvrımlı hatlar ve C ters C motiflerinden oluşan Barok bir süsleme anlayışı görülmektedir.

Ampir Üslup'ta inşa edilen Ayşe Sıddıka Hatun Çeşmesi'nin kitabe bezemelerinde ise elips formda ışınal bir düzenleme hakimdir. Söz konusu kompozisyon Sultan II. Mahmud Türbesi'nin merkezi kubbesi üzerinde yükselen madeni alemleri hatırlatmaktadır.

Oryantalist üslubun önemli örneklerinden biri olan Bab-ı Seraskeri'nin Beyazıt Meydanı'na bakan kitabesinin her iki yanında rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan girift bir süsleme görülmektedir. Bu durum klasik motiflerin Oryantalist Üslup'ta inşa edilen yapılarda da takip edilebildiğini göstermektedir.

Bahsi geçen örneklerde izlenebildiği üzere yapıların mimari üslupları, kitabe bezemelerindeki motif, kompozisyon ve detayları etkilemiştir. Bu durum 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmaya başlayan Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilmiş ya da onarılmış yapıların kitabe bezemelerinde de görülmektedir. Ulusal Mimarlık Üslubu; Selçuklu geleneğinin yanı sıra güçlü bir şekilde erken ve klasik Osmanlı Devri mimarisinden beslenmiş son dönem Osmanlı üsluplarından biridir. Bu dönemde inşa edilen yapıların kitabeleri malzemeye göre değişkenlik göstermektedir. Levha şeklinde olan kitabelerin yanı sıra çini, taş hatta metal üzerine yazılmış kitabelerle de karşılaşılabilir.

Darulmuallimat Binası, Posta ve Telgraf Nezareti Binası, Abdülmecid Efendi Köşkü, Beşiktaş İskelesi'nin çini üzerine küfi yazı türüyle yazılmış kitabeleri kıvrık dal ve rumi gibi motiflerden oluşan kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Hubyar Camii'nin ma'kılı hatlı çini kitabesinde ise düğüm motifleri ve geometrik desenler görülmektedir. Hırka-i Saadet Dairesi'nin çiniden yapılmış Sultan V. Mehmed Reşad devrine ait onarım kitabesi ile Kaside-i Bürde kitabesi de klasik motiflerle süslenmiş kitabelerdendir. Haydarpaşa İskelesi'nin denize bakan cephesinde bulunan kitabesi ile mevki belirten kitabelerindeki süslemeler dönemin bezemeli çini kitabelerine örnektir.

Süleymaniye Darüşşifası, Çemberlitaş Pierre Loti Evi, Kısıklı Çeşmesi ve Şatır Sokak Çeşmesi'nin taş kitabelerinin bezemelerinde yer alan rumi, palmet ve kıvrık dal gibi klasik motifler de dönem üslubunu yansıtan detaylar olarak değerlendirilmektedir.

Kara Baba Tekkesi, Suadiye Camii, Yeşilköy Mecidiye Camii, Sultan III. Mustafa Mekteb-i İbtidaisi, Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi, Ahmet Şemseddin Efendi Çeşmesi ve Medresetü'l-Kuzat yapılarında yer alan levha tarzındaki kitabelerde motiflerin kullanımı benzerlik arz etmektedir.

Örnekler arasında malzeme farklılığıyla dikkat çeken Tayyare Şehitleri Anıtı'nın bronz malzemeden kitabesinin bezeme detayları diğer örneklerle aynı olup rumi, palmet ve kıvrık dal motifleriyle Ulusal Mimarlık Üslubu özelliklerini yansıtmaktadır.

İşlenen kitabelerin malzeme ayrımının yanı sıra türü de önemlidir. Zira söz konusu kitabelerin bazıları yapıların ilk inşalarında yerleştirilmiştir. Bu yapıların dışında kalan Süleymaniye Darüşşifası, Kara Baba Tekkesi, Abdülmecid Efendi Köşkü, Çemberlitaş Şatır Sokak Çeşmesi, Kısıklı Çeşmesi, Hırka-i Saadet Dairesi, Haydarpaşa İskelesi ve Ahmed Şemseddin Efendi Çeşmesi'ndeki kitabeler bir müdahale/onarım sonrası eklenen Ulusal Mimarlık Üslubu'nda bezemelere sahip kitabelerdir. Pierre Loti Evi olarak bilinen ve günümüzde han olan yapıdaki kitabe ise bir hatıra/anı kitabesi örneğidir. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda gerçekleştirilen inşa, onarım ya da hatıra kitabelerinde yapının üslubu ile benzerlik gösteren motiflerle oluşturulan kompozisyonlar, süsleme bağlamında da yapı ile üslup birliğinin sağlanması çabasına işaret etmektedir.

Ulusal Mimarlık Üslubu kitabe süslemelerinde en sık karşılaşılan motif rumidir. Rumi motifi Türk sanatının erken devirlerinden itibaren çeşitli formlarda stilize edilerek kullanılmıştır. Klasik Osmanlı süsleme sanatının temel süsleme motifidir. Rumi kelimesi Anadolu, Anadolu'ya ait anlamlarına gelmektedir. Selçukluların Anadolu'yu fethetmesiyle birlikte rumi ifadesi Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Firdevsi-i Rumi örneklerinde olduğu gibi memleketi ifade eden anlamlarıyla kullanılmaya devam etmiştir. Rumi motifine ismi muhtemelen Anadolu'da verilmiştir; ancak kullanımı, Anadolu öncesi Türk dünyasına dayanmaktadır. Motifin Türk-İslam mimarisinde süsleme öğesi olarak kullanımının kökeni ise Karahanlılar devrine uzanır. Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu ve diğer İslam coğrafyalarında yaygın olarak kullanılan bu motif, Anadolu'da Selçuklu döneminde daha da yaygınlık kazanmış ve Osmanlı'nın erken ve klasik dönemlerinde en uygun formuna ulaşmıştır. Sanatın neredeyse her alanında görülen rumi motifi Batı kökenli Barok ve Ampir üsluplarının etkili olduğu dönemlerde

sınırlı bir kullanım alanına sahip iken Oryantalist Üslup'ta girift bir tarzda tekrardan kullanılmaya başlanmıştır. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda ise adeta ana motif derecesinde bir uygulama sıklığı göstermiştir.

Ele alınan dönemde öne çıkan bir diğer önemli motif ise palmet motifidir. Bu motif aslında rumi motiflerinden meydana gelmektedir. Palmet motifinin esasını birbirine sırt sırta vermiş ya da karşılıklı yerleştirilmiş rumi motifleri oluşturmaktadır. Palmet motifleri de rumi motiflerinde olduğu gibi tercihe göre bazı örneklerde stilize bir şekilde kullanılmıştır.

Çalışma sırasında karşılaşılan bir diğer motif şemse motifidir. Şemse; güneş anlamına gelen ve genellikle klasik dönem cilt sanatları başta olmak üzere halı, kumaş, ahşap gibi malzemelerde tercih edilen bir motiftir. Bu motifin klasik dönemde farklı alanlarda tercih edilmesi Ulusal Mimarlık Üslubu'nda da kullanımına neden olmuştur. Şemse motifinin uçlarında yer alan ve literatürde salbek olarak isimlendirilen bölümler palmet formundadır. Hem şemse hem de salbeklerin içi rumi ve kıvrık dal motiflerinden oluşan kompozisyonlarla şekillenmiştir.

Ulusal Mimarlık Üslubu kitabelerinde bahsi geçen motiflerin dışında geometrik motifler de görülmektedir. Genellikle çok kollu yıldız ve çokgen motifler tercih edilmiştir. Türk İslam mimarisinde Karahanlılar Devri'nden itibaren görülen bu motifler Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri'nde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Erken ve Klasik Osmanlı Devirlerinde de tercih edilen çok kollu yıldız, çokgen motifler ve geometrik düğüm motifleri Ulusal Mimarlık Üslubu'nda da yer edinmiştir. Özellikle sekiz kollu yıldız ya da sekizgen formlar, ikonografik olarak cennetin sembolü olarak kabul edilmeleri münasebetiyle de dikkat çekici olmuşlardır.

19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde belirli bir üslup yoktur. Batı tesirli çeşitli üsluplar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde Osmanlı mimarlığı özellikle Milliyetçilik akımının etkisiyle Batı tesirli etkilerden kendi özüne dönme çalışmıştır. Bu nedenle Selçuklu, Erken ve Klasik Dönem Osmanlı mimarisinin etkileriyle ortaya çıkan Ulusal Mimarlık Üslubu kitabe süslemelerinde Türk sanatı motif dağarcığının temelini oluşturan rumi, kıvrık dal, palmet, salbekli şemse, çokgen ve çok kollu yıldız gibi motiflerden oluşan kompozisyonlar tercih edilmiştir. Yapısal tasarımlardan kitabe süslemelerine kadar uzanan bu anlayışın, geleneğin tazelenmesine ve sürdürülmesine katkıda bulunarak kültürel hafızayı koruma gibi hassas gayeler barındırdığında ise şüphe yoktur.

Sonuç

İncelenen kitabelerde tür, malzeme, yazı çeşidi gibi etkenler değişse de bezemeler benzer tarzda olup yapının mimari üslubuyla uyum içindedir. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilmiş yapıların araştırıldığı çalışmalarda genellikle yapının kütle mimarisi, sivri kemer ve saçak gibi mimari detayları ve varsa çini malzeme kullanımına yönelik üslupsal çıkarımlar yapılmaktadır. Osmanlı Dönemi mimari yapılarının kitabeleri hakkında yapılan çalışmalarda ise kitabelerin; inşa, ihya ve muhteva gibi işlevsel bakımlardan tespitlerinin dışında yazı çeşidi ve hattatı gibi katalog derlemeleri görülmektedir. Oysa kitabeler bu gibi özelliklerinin dışında erken dönem Türk İslam mimarisinden itibaren dönemini/üslubunu yansıtan süslemeleriyle de çeşitlilik göstermektedir. Osmanlı Devri yapılarında yer alan kitabeler yapının mimari üslubuna uygun motiflerle süslenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'nın son döneminde etkili olan Ulusal Mimarlık Üslubu'nda inşa edilen ve onarılan yapıların kitabe süslemelerinde, adı geçen üslubun bir gereği olarak Selçuklu, erken ve klasik Osmanlı motifleri takip edilebilmektedir. Söz konusu motifler arasında; rumi, kıvrık dal, palmet, salbekli şemse, çokgen ve çok kollu yıldız olarak adlandırılanların ön planda oldukları görülmektedir. Bu durum Ulusal Mimarlık Üslubu'nun ortaya çıkışında etkili olan faktörlerin, inşa edilen yapının kütle mimarisi ve mimari formlarının yanı sıra kitabe süslemelerinde dahi etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ulusal Mimarlık Üslubu'nda yapılan onarım çalışmalarında eklenen kitabelerdeki bezemeler de dönemin "restorasyon uygulamaları" hakkında fikir vermektedir. Bu çalışmada literatürde mimari üsluplar hakkında yapılacak çalışmalarda ve yapılar hakkında hazırlanan monografilerde inşa ve onarım kitabe bezemelerinin de değerlendirilmesi gerektiği fark edilmiştir.

Kaynakça

- Ak, M, Çobanoğlu, A. V ve Sarımeşe, F. (2023). *Cumhuriyet'in 100. Yılında Tarihi Yapılarıyla İstanbul Üniversitesi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Akçura, Y. (2018). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksu, H. (2001). *İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kılı Hatlar*. Eray Tanıtım.
- Altun, A. (1988). *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Arlı, H. (1994). "Darülmualimat Binası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 2 ss. 567-568). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1992). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İnkılap Yayınları.
- Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aslanapa, O. (2019). *Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Aslanoğlu, İ. (1996). Modernizmin Başlangıç Aşamasında 1926-1933 Yılları Arası Türk Mimarlığında Yaşanan Gelişmelerin Bir Değerlendirilmesi. Z. Ahunbay (Ed.), *Prof. Doğan Kuban'a Armağan* (ss. 14-33). Eren Yayınları.
- Ataç, S. (2019). *İstanbul Kadıköy İlçesinde Bulunan Tarihi Camilerde Yer Alan Hat Eserleri ve Hattatları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Ayverdi, E. H. (1973). *Osmanlı Mi'marisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481) III*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Beksaç, E. (2013). "Zevvâre Cuma Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 44 ss. 311). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, S. (2010). *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*. Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2009). "Seyyid Hasan Paşa Külliyesi" *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 37 ss. 60). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (2013). "Yeşilcami Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 43 ss. 495-496). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çöğenli, M. S. (2013). İbnü'n Nahvî ve El-Kasîdetü'l-Münferice'si. *Turkish Studies*, 8 (13), 75-79.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. Arıtan Yayınevi.
- Ergin, N. (1994). "Tayyare Şehitleri Anıtı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 7 ss. 229). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Ergüney, Y. D. ve Pilehvarian, N. K. (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti. *MEGARON*, 10 (2), 224-240.
- Genim, S. (2004). Abdülmecid Efendi Köşkü. Ö. F. Şerifoğlu (Ed.), *Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi* (ss. 125-137). Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, Z. (1918). *Üç Cereyan (Akım), Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Gürkan, K. İ. (1966). *Süleymaniye Dariüşşifası*. Özışık Matbaası.
- Haskan, M. N. (1995). *İstanbul Hamamları*. Turing Yayınları.
- Haskan, M. N. (2001). *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar III*. Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Kuban, (2021). *Osmanlı Mimarisi*. YEM Yayınları.
- Kuban, D. (1994). "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 7 ss. 96-104). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Osmanlı Mimarisi Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*, (2015). İ. Ovaloğlu (Yay. Haz.). Çamlıca Yayınları.
- Öz, T. (1997). *İstanbul Camileri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, A. (2001). "İttihad-ı İslâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 23 ss. 470-475). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Salman, Y. (1994). "Beşiktaş İskeleyi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 2 ss. 167). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Salman, Y. (1994). *Posta ve Telgraf Nezareti Binası Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7 ss. 279). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Saner, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm*, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları.

- Sarımeşe, F. (2022). Fransız Yazar Pierre Loti ve Divanyolu'nda Kaldığı Ev. *KADEM Müsîkî ve Edebiyat Dergisi*, (37), 18-21.
- Sarımeşe, F. (2022). *Ulusal Mimarlık Dönemi'nde İstanbul'da Yapılan Restorasyon ve Koruma Uygulamaları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Sözen M ve Tanyeli, U. (2011). *Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Talasoğlu, A. (1994). *İstanbul Meydan Çeşmeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tanman M. B. (1994). "Kara Baba Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 4 ss. 437). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.
- Uçar, F. (2018). Türk Düşüncesinde Osmanlılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (18), 81-108.
- Yavuz, Y. (2009). *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin*. TMMOB-Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayınları.
- Yesevi, Ç. G. (2012), Türk Milliyetçiliğinin Evrimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (2), 75-85.
- Yetkin, Ş. (1971). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zennûn, Y. ve Serin, M. (2002). "Kûfi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 26 ss. 342-345). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Inscriptions began to be used with the discovery of writing. In ancient times, administrators would engrave important events they wanted to inform the public about on large tablets and place them in crowded places in cities. Throughout history, information about many orders and laws was conveyed to people through these written tablets.

Although the inscription on a building usually indicates the date, the person who built it and the architect, there are various types of inscriptions. In addition to construction and repair inscriptions, verse, hadith or aphorism inscriptions were widely used. Inscriptions have been placed on buildings since the early periods of Turkish Islamic architecture. Inscriptions differ in their writing style and ornamentation according to their period. Inscriptions written in Kufic and Thuluth script on brick material with carving technique are common in early Turkish Islamic architecture. In order to increase the aesthetic and artistic value of the inscription, plant patterns consisting of rumi and curved branch motifs were placed in between. This tradition is also seen in the inscription decorations in early Turkish Islamic architecture in Anatolia.

These applications, which can also be followed in some sample inscription decorations belonging to early Ottoman architecture, started to take shape according to the architectural style of the structure from the early classical and classical periods onwards. With the inscriptions being made in the form of plates, the decorations are seen on the sides, corners or between the lines of the inscription. While the inscription decorations in the classical period structures are enriched with ornaments such as rumi, curved branches and palmettes, compositions consisting of C-S curved lines, which are accepted as the characteristics of the architectural style, are seen in the inscription decorations of the structures built in the Baroque Style. While an elliptical form with a radial arrangement is placed in the inscription of a fountain built in the Empire Style, an intricate plant composition is striking in the inscription of a structure with Orientalist influence.

The buildings built in the National Architectural Style, which began to be seen in the late 19th century, were influenced by Seljuk, early and classical Ottoman architecture in terms of mass, architectural form and decoration. This influence can also be observed in the decorations on the inscriptions of the buildings.

In studies conducted on the National Architectural Style, generally constructed structures are examined with mass architecture and architectural decorations. The absence of a study on inscription decorations in the literature has led to the emergence of this study. In the first part of the study, information was provided to be given about the development of decorations on inscriptions throughout history, starting from the early examples of Turkish Islamic architecture. These examples include inscriptions of Karahanlı, Ghaznavid, Great Seljuk, Anatolian Seljuk, early and classical Ottoman and Western-influenced Ottoman structures. In the second part of the study, the emergence of the National Architectural Style and the inscription decorations on period buildings in Istanbul were tried to be processed chronologically.

Classical plant motifs such as rumi, palmette and curved branch in the stone ornaments on the inscriptions of Süleymaniye Hospital, Çemberlitaş Pierre Loti House, Kısıklı Fountain and Şatır Street Fountain are details reflecting the style of the period.

The use of motifs is the same in the plaque-style inscriptions in the Kara Baba Tekke, Suadiye Mosque, Yeşilköy Mecidiye Mosque, Sultan III Mustafa Primary School, Sultan Abdülhamid-i Evvel Madrasa, Ahmet Şemseddin Efendi Fountain and Medresetü'l-Kuzât buildings.

Among the examples, the inscription of the Aircraft Martyrs Monument, which draws attention with its difference in material, is made of bronze material and the decorative details are the same as other examples and reflect the National Architectural Style. Although factors such as type, material and type of writing change in the inscriptions, the decorations are in a similar style and are in harmony with the architectural style of the structure.

In studies investigating structures built in the National Architectural Style, stylistic inferences are generally made regarding the mass architecture of the structure, architectural details such as pointed arches and eaves, and the use of tile material, if any. In studies conducted on inscriptions, catalog studies are conducted on the writing style of the inscriptions and the calligrapher who wrote them, in addition to the elements of construction, revival, and verse style. However, since the early Turkish Islamic architecture, the inscriptions in the structures have

been decorated with motifs reflecting the architecture of the period. In this study, it has been attempted to show the reflections of architectural styles on inscription decorations with limited examples. In studies to be conducted on styles in the literature and in monograph studies prepared on structures, inscription decorations should also be evaluated.